

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

SZVITEK RÓBERT JÓZSEF

**KISKOMÁROM VÉGVÁR SZEREPE
A DÉL-DUNÁNTÚLI VÉDELMI RENDSZERBEN**

BUDAPEST, 2008

A disszertáció témája és kutatási előzményei

A magyarországi török elleni védelmi rendszerről számos feldolgozást készítettek történészeink. Ezek egy része egészében, illetve nagyobb egységeiben vizsgálta a végvárrendszert, ebből próbált meg következtetéseket levonni működésére vonatkozóan. E munkák jelentős része a védelmi rendszer kialakulásával és megszilárdulásával, azaz a XVI. század második felével foglalkozik, és elsősorban az eseménytörténet bemutatására vállalkozik. A végvárrendszert alkotó egyes erősségek monografikus feldolgozása néhány kivételtől eltekintve még várat magára.

A dél-dunántúli védelmi övezet várai közül – melybe a disszertációnk témájául választott kiskomári vár is tartozott – az utóbbi évtizedig csupán a két legjelentősebb erősségről, Szigetvárról és Kanizsáról olvashattunk feldolgozásokat. A náluk kisebb várakról készült részletes munkák vagy hiányoznak, vagy nélkülözik az alapos levéltári kutatásokat. Üdítő kivétel az utóbbi években megjelent, Bajcsavárt és Keszthelyt vizsgáló monografikus feldolgozás. Előbbi abból a szempontból is szerencsés, hogy rövid ideig – 1578–1600 között – állt fenn, és megtörtént az erősség teljes körű régészeti feltárása is.

A Nagykanizsától mintegy tizennyolc kilométerre északkeletre található Zalakomár (Zala megye) település – amely 1969-ben Kiskomárom és Komárváros egyesítésével jött létre – közigazgatási területén, a föld alatt fekszik az egykori vár. A kiskomári vár történetét feldolgozó munka hiányának okai között a település mai nagysága – 2004-ben 3152 lelkes falu, igaz, ezzel a népességszámmal az aprófalvas Zala megyében a 9. legnagyobb település –, illetve az szerepelhet, hogy az egykori erődítés falaiból a laikus szemlélődő semmit sem láthat. Egy 1982-ben folyó ásatáson kívül nem történt feltáró régészeti kutatás sem.

Ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a török elleni védelmi rendszer működéséről, szükséges, hogy megtörténjen a rendszert alkotó erősségek monografikus feldolgozása, még akkor is, ha úgy tűnik, a védelem szempontjából nem kiemelkedő a szerepük. Erre a feladatra vállalkozunk jelen dolgozatunkban. Célunk rávilágítani, hogy a végvárláncolat minden egyes vára fontos láncszem volt, és ez különösen igaz Kiskomár esetében, amely mind a Kanizsai, mind a Kanizsával szembeni védelmi

rendszerben jelentős szerepet játszott. Ezt érzékelteti a várban szolgáló viszonylag nagy számú katonaság is. A keresztény kézen lévő dél-dunántúli várak első vonalában helyet foglaló erősség fontos és megbízható információkat tudott szerezni a török várak tevékenységéről. A vár kapitányai és tisztségviselői által használt birtokok összetétele a végváriak hódoltsági birtoktulajdonlásához adnak értékes adalékokat. Kiskomárom egyháztörténeti szempontból is jelentős szerepet töltött be, hiszen a XVII. században református esperesi székhely volt, de itt székeltek két dunántúli református püspök is, meghatározva ezzel a várbeli katonák és családtagjaik vallási identitását.

Kiskomárom végvár, annak ellenére, hogy a XVII. században a Kanizsával szemben lévő végvári rendszer egyik legjelentősebb és legnagyobb katonalétszámmal ellátott erőssége, nem keltette fel a korszak kutatóinak érdeklődését. A véghelyre vonatkozóan hiányoznak az alapkutatások, egyetlen munka íródott a várról még az 1980-as évek végén, amely azonban nyomtatásban nem jelent meg. Újvári István munkája bő forrásanyag – elsősorban a Batthyány család levéltárában található missilisek – felhasználásával készült, és a végvári életet bemutató ismertetés. Nyomtatásban mindössze egy rövid történeti összefoglaló jelent meg Vándor László tolmácsolásában 1991-ben a Zalai Hírlap hasábjain, a zalai végvárakat bemutató sorozat tagjaként. A dél-dunántúli védelmi rendszert bemutató munkák említés szintjén foglalkoznak a várral, eddigi ismereteinket ezekből meríthettük.

A legtöbb Komárra vonatkozó adatot Kanizsa város 1994-ben megjelent monográfiájában olvashatjuk, amelynek törökkori történetét Vándor László tanulmányából ismerhetjük meg, hiszen Kiskomárom szoros kapcsolatot tartott fenn Kanizsával, mint az 1600-ig fennálló kanizsai védelmi rendszer központjával. Iványi Béla a XVII. századi Dunántúlon folyó végvári életet bemutató, kéziratban maradt munkájában elsősorban a Batthyány család levéltárának iratait használta fel és közölt adatokat a kiskomári várról és az abban szolgálókról. Ugyancsak ő 1960-ban publikált munkájában az erősségnek a balatonhidvégi átkelő biztosításában játszott szerepét – amelyen keresztül Kanizsa eleste után Komár a kapcsolatot tartani tudta a Magyar Királysággal – és ezzel kapcsolatban Zalavárral fenntartott kapcsolatát mutatta be. Az 1633–1638 közötti időszakból tizennégy Kanizsával szembeni végvár létszámadatait,

fluktuációját, veszteségeit, köztük Kiskomáromot, mint a kiskomáromi várkörzet központját vizsgálta az 1990-es évek első felében Kelenik József. A vár erejének megítéléséhez ad támpontot az erősség 1588-ban felvett összeírása, amelyből megismerhetjük fegyverzetét, felszerelését, bár közlője ekkor még Kanizsa inventáriumának tartotta. A várról, és az abban folyó életről kapunk tájékoztatást az erősség kapitányainak, így Kerecsényi Lászlónak az 1550-es évek végén és az 1560-as évek elején Nádasdy Tamással és Csányi Ákossal folytatott, valamint Kisserényi Gábornak az 1570-es években Batthyány Boldizsárral váltott levelezéséből, és a bécsi hadvezetés által az 1560-as évek végén Majthényi Lászlónak adott utasításaiból.

A végvárról készült alaprajzot elemezte Pataki Vidor, bár az általa közölt leírás fogalmai a várépítészetben ma használtaknak nem minden esetben felelnek meg, és nem adta alapos leírását a Turco-féle váralaprajznak. A XVII. század elején egy ismeretlen rajzoló ábrázolását mutatott be Irmédi-Molnár László térképész.

A Komár várbirtokához tartozó település, Karos történetét bemutató, 2000-ben megjelent munkában a szoros kötődés miatt több, a kiskomári várra vonatkozó adatot találhatunk. Ezek azonban elsősorban nem gazdasági jellegűek. A végvári katonáknak a hódoltsági területen lévő falvak adóztatásában játszott szerepének egyik példáját ismerhetjük meg Tuross Miklós kiskomári vajdának a Tolna megyei Mányok faluval fenntartott kapcsolatából, amelyeket újabb, néhány éve felfedezett iratokkal egészített ki Molnár Antal.

A végvárnak az egyháztörténetben betöltött szerepére már az 1890-es években több kutató is felfigyelt. Ennek elsősorban az az oka, hogy az 1624–1664 közötti időszakból fennmaradt a kiskomári várban működő református gyülekezet anyakönyve. Ennek felhasználásával tette közzé Csire István az első adatokat a vár lelkészeiről, a vár templomának és iskolájának építéséről, valamint a kiskomáromi esperesség alá tartozó egyházakról. Révész Kálmán Kanizsai Pálfi János püspöknek az anyakönyvben vezetett naplóját, valamint a püspök által a gyülekezet számára írt rendtartásait közölte, mindezt a református egyházban felállított első presbitériumokat tárgyaló tanulmányában. Legutóbb pedig Ördög Ferenc foglalkozott az anyakönyvben szereplő család- és ragadványnevekkel, névhelyettesítőkkel. Pálfi püspök életrajzát, az általa használt liturgiát és ágendát dolgozta fel 1961-ben megjelent könyvében Makar János.

A dunántúli református egyházkerület történetét feldolgozó, Thury Etele által írt munka is jelentős mértékben foglalkozik Kiskomárommal, hiszen a mellett, hogy egyházmegyei központ volt, két püspök is székelte itt a XVII. század első felében. Beck Gergely a belsősomogyi református egyházmegye gyülekezeteinek történetét dolgozta fel 1935-ben, kiemelten kezelve Kiskomáromot, mint a Kiskomáromi Egyházmegye központját. Ezek a kötetek nagymértékben támaszkodnak a Dunántúli Református Egyházkerület 1612–1658 között vezetett jegyzőkönyvére, amelynek 1628-ig terjedő jegyzőkönyveit Thury Etele a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban közölte. Ezekben több, a kiskomáromi egyházi életre vonatkozó adat található. A lelkészek végvári szolgálata idején keletkezett levelezéséből csak egy lelkésznek, Laskai Sándornak jelent meg 1958-ban huszonkét levélből álló levelezése, amelyben elsősorban nem lelkészi feladatairól kapunk információt, hanem a kereskedelemről, a törökök készülődéséről, hiszen Laskai kémtevékenységet is folytatott. Legutóbb pedig magunk mutattuk be a kiskomári várban folyó egyházi életet.

A téma forrásairól

Témánkra vonatkozóan jelentős forrásanyag maradt ránk, amelyeket több levéltár és múzeum különféle egységei őriznek. A fennmaradt dokumentumokat ugyanakkor kettősség jellemzi. Egyrészt sokrétűek, a végvár életének több szegmensébe is betekintést engednek, ugyanakkor egyoldalúak is, hiszen sokszor csak egy-egy rövid időszakra vonatkozva kapunk nagyon részletes adatokat, amelyekből a vár fennállásának teljes időtartamára vonatkozóan nem alkothatunk pontos képet.

Mindenekelőtt a Magyar Országos Levéltár iratanyagára támaszkodhattunk. A korszakra vonatkozó fondok szinte mindegyikében találhatnánk több-kevesebb adatot a kiskomári végvárra vonatkozóan. A legbőségesebb anyaggal a Nádasdy és Batthyány családok missilisanyaga rendelkezik. Egy-egy kiskomári kapitánynak és a várban tisztként szolgáló katonának olykor több száz levele maradt fenn, amelyek nemcsak a végvárnak a védelmi rendszerben játszott szerepébe, hanem a katonák jövedelemviszonyaiba, a katonák és a kapitányok közti viszonyba is betekintést engednek. Ebből az anyagegyüttesből publikáltak a legtöbbet a témánkra vonatkozóan

a korszak kutatói, a XIX. században Szalay Ágoston, a XX. század elején Komáromy András, 1958-ban Balázs László, 1968-ban E. Abaffy Erzsébet, az 1990-es években pedig Szilasi László és Őze Sándor.

A Batthyány család levéltárában a missilisanyagon túl még két fond rendelkezik számottevő, Kiskomárra vonatkozó iratanyaggal. A körmendi központi igazgatóság iratainak familiárisokra, szervitorokra és a hadinépre vonatkozó fondjában Kiskomár katonaságának XVII. századi létszámadataihoz nyertünk adatokat. A Kanizsával szembeni végek főkapitányi tisztét betöltő Batthyány I. Ádám iratai a végvár ellátásához, katonalétszámához, a katonaság jövedelmi viszonyaihoz szolgáltatnak információt, valamint olyan – másolatban megőrzött – missilisanyagot, amelyek jelentős része nem található meg a család missilisgyűjteményében.

A Zichy család levéltára őrizte meg az uralkodó és a hadügyek irányításával megbízott testület Kissereányi Gábor kapitányhoz intézett leiratait.

A Magyar Kamara Regesztratóriája anyagából elsősorban a várbeli tiszteknek a Somogy megyei adókra vonatkozó, Magyar Kamarához eljuttatott jelentéseit és kérelmeit használtuk fel.

A Magyar Kamara Archívumában az ott összegyűjtött utasítások között található Kapra Ferenc kiskomári kapitányé (1578–1591) is, amely alapján be tudjuk mutatni a kiskomári vár kapitányának feladatkeretét. A Magyar Kamara Archívuma őrizte meg azt az összeírást is, amely nagymértékben megkönnyítette a kiskomári várbirtok településhálózatának feltérképezését, és lakosaiknak a várnak, illetve annak kapitányának adott szolgáltatásait. A vártartomány településeinek összeállítását segítették az országgyűlések által megszavazott segély (subsídium) és a dica beszédésével összefüggésben készült portális összeírások, amelyek a legtöbb esetben a birtokok tulajdonosait is feltüntették. Sajnos a Nyitra megyei összeírásoknál az 1570-es éveket követően csak a települést, illetve a portaszámot tüntették fel, így a más forrásból megismert adatok megerősítésére nem voltak alkalmasak.

A Magyar Országos Levéltár Térképtárában az Esterházy család hercegi ágának levéltárából kiemelt térképek fondjában található egy XVII. század eleji ismeretlen mester által készített térkép. Az ábrázolás középpontjában Kiskomár vára látható, amelyet körbevesznek a környék magyar és török kézen lévő várai. Az

ábrázolás legendájában jelölték, hogy ezek a várak hány mérföldre találhatók Kiskomáromtól.

A vár és a környező birtokok 1565-ig az óbudai prépostság tulajdonában voltak. Erre az időszakra vonatkozó adatainkat a Zalavári Konvent hiteleshelyi tevékenységéből származó iratanyagából, valamint az Udvari Haditanács protokollumköteteteiből meríthetjük, mert az egyházi szervezet iratanyaga sajnálatos módon elkallódott. A Zala Megyei Levéltárban van néhány irat, amelyek azonban a témánkat már nem érintő XVIII–XIX. századból maradtak ránk.

A várnak az 1594–1595. években, a tizenöt éves háború idején a Dél-Dunántúlon zajló eseményekben betöltött szerepéről kapunk részletes képet Christoph Haym kanizsai főkapitány (1594–1595) ránk maradt leveleskönyveiből.

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében leltünk rá a nagyvázsonyi vegyes céh artikulusainak fotókópiájára, amelyeket a kiskomáromi várban működő vegyes céhtől vettek át. A nagyvázsonyi birtokos Zichy család tagjainak megerősítési bejegyzésein kívül teljes egészében a valamikori kiskomáromi céhartikulusok szó szerinti átvétele. Ez alapján teljes mértékben rekonstruálható, hogy milyen keretek között működött a várbeli céh.

A kiskomári hadinép és családtagjaik vallásos életére vonatkozóan elsődleges forrásként tudtuk felhasználni a Dunántúli Református Egyházkerület Esztergomban őrzött protokollumát, amely az 1612–1658 között megtartott zsinatok jegyzőkönyveit tartalmazza, számos, a kiskomáromi gyülekezetre vonatkozó adattal, valamint a Pápán őrzött református egyházi anyakönyvet, amelyben e mellett jól hasznosítható adatokat találtunk a végvárat ért emberveszteségre, az ítélezési gyakorlatra, tisztségekre, azok viselőire és részben feladatkörükre vonatkozóan is.

A magyarországi levéltárak iratanyaga mellett témánkra vonatkozóan a bécsi Österreichisches Staatsarchiv taglevéltáraiban, a Haus- Hof- und Staatsarchiv Hungarica és Turcica, a Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz–Ungarn, és a Kriegsarchiv Bestellungen, Hofkriegsrat Protokolle, Hofkriegsrat Akten és Alte Feldakten anyagaiban is számos forrásra bukkantunk. Ezekben a levéltári állagokban őrzött forrásanyag szervesen kiegészíti a hazai levéltárakban fellelhető korabeli iratanyagot.

Az Udvari Haditanács 1557-től fennmaradt protokollumai Kiskomár mindennapi életének bemutatásához adnak információkat, bár ezek csak regesztaszerűen említik az irat tartalmát. A regeszták a XVI. században néhány sorosak, ezt követően azonban részletesebbek. Kiskomárnak a kanizsai védelmi rendszer kialakulásakor jelentős szerepet szánhattak, hiszen az 1570-es években, Kisserényi Gábor kapitánysága idején kiemelve szerepelnek a várra vonatkozó bejegyzések. A vár kapitányai mellett a kanizsai kapitányok, a hivatalban lévő (fő)hadszertárnokok, a végvidéki főkapitányok, az uralkodó, a főhercegek és a vár egyéb tisztségviselői, elsősorban a vicekapitányok, a német katonák kapitányai és a tüzérek írtak Kiskomárral kapcsolatban a Haditanácsnak, illetve kaptak attól beszámolókat, utasításokat. A bejegyzések elsősorban a vár tisztségviselőinek kinevezésével, javadalmazásukkal, az élelemmel és hadianyaggal történő ellátással, török portyákkal, tizedbérlettel, katonalétszámmal, a vár erősítésével, ostromaival kapcsolatosak. Az Udvari Haditanács aktáinak legnagyobb része a protokollumkötetekben meglévőnek jelzett iratokból áll, de találhatóak közöttük olyanok is, amelyek nem szerepelnek a protokollumkötetekben regesztaként. Témájukat tekintve nem különböznek a köteteknél jelzett tartalmaktól. Az Alte Feldakten fondban nemcsak a kiskomári, hanem a Kanizsával szembeni végvárak őrségének létszámadatait, valamint a vár eseménytörténetére vonatkozó dokumentumok találhatóak. Ebből az anyagrészből a XX. század elején több magyar vonatkozású iratanyagot kiemeltek – köztük néhány komári vonatkozású is található –, amelyek jelenleg a Hadtörténelmi Levéltár Törökkori gyűjteményét képezik. A Bestallungok protokollumkötetei tartalmazzák több kiskomári (fő)kapitány kinevezésének pontos időpontját, illetve két kapitánynak, Rátki Menyhértnek és Pethő Lászlónak a kinevezési iratai is fennmaradtak.

A Finanz- und Hofkammerarchiv anyagából a Hofffinanz–Ungarn fondjában a vár kapitányainak és tisztjeinek birtok- illetve fizeteskérelmeire, és ezek ügymenetével kapcsolatos dokumentumokra találtunk, valamint e fond őrizte meg az első királyi kapitánynak a feladatkörét tartalmazó egyezséget.

A disszertáció felépítése

Dolgozatunk címének megfelelően az első és legterjedelmesebb fejezetben mutatjuk be a vár XVI–XVII. századi történetét, a szoros kronológiát véve rendezőelvül. Kiemelten ismertetjük azokat az eseményeket – elsősorban ostromokat –, amelyek a várnak a dél-dunántúli védelmi rendszerben elfoglalt helyét és szerepét befolyásolták. Az erősség irányítását a benne szolgálatot teljesítő kapitányok végezték, akiknek kiválasztását a bécsi hadvezetés nagy körültekintéssel végezte. Ugyanakkor megszabta a kapitány feladatait, hatáskörét, amelyet a neki adott utasításban adott tudtára. Ezek, és néhány elszórt adat segítségével mutatjuk be a kapitányok kinevezésének körülményeit és feladatkörüket. A várak védhetőségét jelentős mértékben a bennük szolgálatot teljesítő katonák létszáma és összetétele határozta meg, amelynek ismertetésére szintén egy fejezetet szántunk. A katonák életkörülményeit befolyásolták jövedelmi viszonyaik, valamint a vár ellátásának körülményei, amelyek sokrétűségének bemutatását egy-egy külön fejezetben tárgyaljuk. A mindennapi élet során egy ekkora közösségben óhatatlanul is feszültségek támadtak, amelyek elsimítására, büntetésére a különféle testületek bíróságain volt lehetőség. E mechanizmus működésének ismertetését kiemelten kezeltük. A kiskomári végvár, mint egyházi központ szerepét, a végvári katonaság életére gyakorolt hatását is kiemelten mutatjuk be, ismertetve a református lelkészek jelentős befolyását a végvár életére. Végül egy különlegességgel zárjuk értekezésünket, a két utolsó főkapitányról készült ábrázolás bemutatásával.

Az értekezés teljesebbé tétele érdekében a hosszan elemzett iratok közül néhányat okmánytárban közlünk. Ezt egészítik ki a mellékletek, amelyek bemutatják a királyi (fő)kapitányok névsorát, a Kanizsai és Kanizsával szembeni védelmi rendszert, Kiskomárom várbirtokát, az erősségben szolgáló katonaság létszámadatait és az azokban történt változásokat, a fennmaradt váralaprajzokat, valamint a kiskomári főkapitányokról készült ábrázolásokat.

Az értekezés főbb eredményei

A Magyar Királyság központjának, Buda várának török kézbe kerülését követően a királyi fennhatóság alatt maradt területek, valamint Bécs és az örökös tartományok megvédése érdekében a Habsburg katonai vezetés a magyar főurak támogatásával a török előrenyomulás megakadályozására új végvárrendszer kiépítésére kényszerült. E feladat véghezvitelét és megszervezését, felállítását követően az Udvari Haditanács irányította.

A Dél-Dunántúlon a védelem központja Szigetvár lett, amelyre támaszkodva a Balatonig több erősségből álló védvonalat hoztak létre. Szigetvár háta mögött újabb védelmi vonal húzódott, amelybe Kiskomárom vára is beletartozott. A komári végvárat feltételezhetően az 1540-es években az óbudai prépost építtette. Belső várát a Komár mezővárosa mellett lévő kolostorépület képezte. A prépostság egymaga nehezen birkózott meg a vár fenntartásával, így Komárban Nádasdy Tamás nádor csapatai mellett a stájer rendek által fizetett katonaság is állomásozott. A prépost kérésére a bécsi hadvezetés hadianyaggal is segítette az erősséget. Az egyre fenyegetőbb török veszély hatására, a környező várak tulajdonosaihoz hasonlóan, a Szigetvár elesése előtti évben (1565), Komár is királyi kezelésbe került.

Szigetvár elestét követően a komári vár a Kanizsa központtal létrehozott új védelmi rendszer egyik legjelentősebb erősségévé lépett elő. A bécsi hadvezetés az 1577-ben megtartott nagy bécsi haditanácskozás határozata értelmében a természeti akadályok adta lehetőségek kihasználásával, a végvárakra épülő védekező stratégia mellett döntött. Ennek értelmében Kanizsa és Komár környékén, a védelmi rendszer megerősítésére és stabilabbá tételére kisebb erősségek, őrházak épültek. Mellettük folyt a meglévő erősségek, így Komár kiépítése is, bár Kanizsa kiépítése prioritást élvezett.

Az 1568 óta fennálló béke ellenére a határvédelem mindennapjait átszöttek a védelmi rendszer meggyengítésére irányuló néhány száz főből álló török portyák, amelyek a legtöbb esetben nem maradtak viszonzatlanok. Egy-egy ilyen török támadás olykor jelentős sikereket ért el, mint 1591-ben is, amikor a szigetvári pasa vezetésével egy éjszakai rajtaütés alkalmával elfoglalták a komári várat. A törökök jelentős

hadizsákmányra és nagyszámú rabra tettek szert, majd felgyújtották az erősséget. A támadásban életét vesztette a védelmet irányító Kapra Ferenc kapitány is. A pusztítás megbosszulására összegyűlt sereg végül inkább az erősség újjáépítését biztosította.

A tizenöt éves háború dél-dunántúli hadmozdulataiból a kiskomári hadinép is kivette a részét, majd a vár német őrségét a visszafoglalt Babócsára vezényelték. Az újjáépített Komár védművei sem tudtak azonban ellenállni egy nagyobb török sereg ostromának, melyet a bécsi hadvezetés is tisztán látott. Így 1600-ban a vár feladásáért perbe fogott Bakó Farkas kapitányt, és a fogságba vetett katonákat az ellenük indított eljárás végén felmentették. Sőt, miután 1601-ben sikerült az erősséget visszafoglalni, ismét Bakó Farkast nevezték ki a vár kapitányának. Komár 1605-ben Bocskai Dunántúlon megjelenő hadaihoz csatlakozott, de a felkelés és a tizenöt éves háború után a Kanizsával szemben létrehozott új védelmi rendszer meghatározó erőssége lett.

A törökök által ellenőrzés alatt tartott területre beékelődött komári vár az ellenség minden tevékenységéről naprakész információkhoz jutott, amelyet a háta mögött található végvárak számára közvetített. A kapcsolatot a Magyar Királysággal és a környező várakkal (Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót és Keszthely) kizárólag a hídvégi réven átkelve tudta tartani, ezért a kiskomári kapitányok mindent megtettek a biztonságos átkelés biztosítása érdekében. A rév stratégiai jelentőségével a törökök is tisztában voltak, ezért a XVII. század során többször elpusztították azt.

A zsitvatoroki béke, és annak többszöri megerősítése ellenére a törökök többször próbálták a komári várat elfoglalni. A XVII. század első felében két alkalommal, 1637-ben és 1651-ben próbálkozott nagyobb török sereg az erősség elfoglalásával, sikertelenül. 1637-ben egy ezer fő körüli török had próbálta meg éjszakai rajtaütéssel hatalmába keríteni Komárt. 1651-ben jelentősebb előkészületek után, a lövegekkel felszerelt dél-dunántúli török várak katonaságából álló, mintegy 7000 főt számláló török had jelentős veszteségeket elszenvedve ostromolta egy napig a várat. Az erősség megsegítésére érkező Batthyány Ádám főkapitány hada Segesd városán bosszulta meg a békebontást. A komári erősség pusztulását közvetve Zrínyi Miklós sikeres téli hadjárata és Kanizsa 1664 tavaszán megkezdett ostroma okozta. A kanizsai vár felmentésére érkező több tízezres török sereg az erősség felmentése után Kiskomárt

szállta meg, amely a nagy túlerővel szemben három nap után feladta az erősséget, amelyet ekkor a törökök felgyújtottak és elpusztítottak.

A vár élére kinevezett kapitányok kiválasztásakor a bécsi hadvezetés nagy körültekintéssel járt el. Elsősorban olyan személyekre esett a választásuk, akik jól ismerték a Dél-Dunántúl földrajzi- és birtokviszonyait, rokoni kapcsolatban álltak valamelyik Somogy vagy Zala megyei nemesi családdal, és kapitányi tisztük elnyerése előtt már több évet töltöttek el a vidék váraiban. E mellett a kinevezendő személyek számottevő, a Magyar Királyság területén elhelyezkedő birtokkal is rendelkeztek, így azok védelme is motiválta őket feladatuk minél nagyobb fokú elvégzésében.

A kapitány feladatát a neki adott instrukció pontjai alapján végezte. A királyi kezelésbe került komári vár első kapitányával 1566-ban kötött megegyezés még alig néhány pontból állt. A kiépülő török elleni védelmi rendszer várainak kapitányai és a bécsi hadvezetés számos problémával szembesült, ezért a kapitányi utasítások egyre terjedelmesebbek lettek, és igyekeztek lefedni a kapitányi feladatok minden szegmensét, amelyet Kapra Ferenc 1578-ban kapott kapitányi instrukciója is jól szemléltet. Az instrukciók egyes pontjait, mint a vár bevételeinek begyűjtése, az eskü megtartása és a vár katonaságával történő megtartatása, az erősség védműveinek és épületeinek karbantartása, a vár hadianyag készletének óvása és biztosítása, meghatározott számú katonának hadrendben tartása, az környező falvak népének kímélése, a török terjeszkedés akadályozása, az elbocsátás körülményei, az ország minden kapitányi instrukciója tartalmazta. E mellett minden kapitányi utasítás tartalmazott olyan pontokat is, amelyek csak az adott várra voltak jellemzőek. A kiskomári kapitányok a váruradalom bevételeit számadás nélkül saját hatáskörükben használhatták fel, amelyért évi 300 magyar forintot fizettek a Magyar Kamarának. Kapra Ferenc utasítása előírta, hogy a várban szolgáló lovasoknak havi 4 rénes forint, a gyalogosoknak pedig havi 2 magyar forint zsold járt. A várba helyezett német katonaságot a közeli szentiváni őrház védelmére is bevethették. A kapitány saját bíróságán ítélezhetett, de a tolvajlás, emberölés, házasságtörés és a hasonló bűnök miatt elítélteket csak a kanizsai főkapitány tudtával büntethette meg.

Az 1570-es évek közepétől a kiskomári várkatonaság létszáma 350–400 fő körül mozgott, és a magyar katonaság mellett a védősereg mintegy 25%-át német katonák

adták. A XVII. században a komári várban lévő katonaság létszámát a keretszámok alapján csak Egerszeg védőinek száma múlta felül. Az 1620-as évek elejéig 100 lovasból és 240 gyalogosból állt Komár magyar katonasága, amely néhány év múlva 150 lovasra és 240 gyalogosra módosult. A magyar katonákon kívül időszakosan német katonaság is tartózkodott az erősségben, számuk az 1640-es években 20 fő, akik mellett a vár tüzérei is németek voltak. A harmincéves háború lezárását követően, a nyugati hadszíntéren felszabadult erőkből rendeltek Komárba nagyobb számú német katonaságot.

A végvárban szolgálatot teljesítő katonák rendre akadozó fizetésük pótlására minden lehetőséget megragadtak. A kiskomári sereg birtokolta a földesurat illető javadalmak közül a kocsmáltatás jogát és az abból származó jövedelmet. Bessenyei István főkapitány e jövedelmet a maga számára szeretne volna megszerezni, de a sereg Batthyány Ádám főgenerális segítségével sikeresen megvédte e privilégiumát. A katonáknak a gyakori portyázások alkalmával szerzett zsákmányból, török és rác rabok megsarcolásából származó jövedelem is fontos bevételi forrása volt. E jövedelmek elosztásánál is ellentétbe kerültek a vár kapitányaival, akik az őket megillető legényrész helyett harmadot követeltek a zsákmányból. A végvárak katonasága kézművességgel is foglalkozott, amely révén a fizetésén túl juthatott jövedelemhez. Olyan mesterségeket űztek, amelyek szervesen kötődtek a katonaléthez, így többek között varga, csizmadia, lakatgyártó, szűcs, kovács volt közöttük. A mesterek érdekérvényesítésük érdekében céhekbe tömörültek, melynek működését a céhprivilégium szabályozta. A komári várban működő céh artikulusai alapján teljes képet kaphatunk a céh összetételéről és mindennapi életéről. A vár tisztikarának további lehetőségei adódtak jövedelmük gyarapítására. Ezek közé tartozott az egyházi szervektől bérelt tized, és a Somogy vármegyei dica begyűjtése. A vár katonai erejére támaszkodva számos hódoltsági falura tették rá a kezüket, de e mellett szolgálataik elismeréseként az uralkodótól és a nádortól birtokadományokban is részesültek. Privilegizált helyzetük lehetővé tette számukra, hogy a XVII. században bekapcsolódjanak a Dél-Dunántúlon folyó állatkereskedelembé, elsősorban a marhakereskedelembé, melyet Batthyány Ádám főgenerális támogatásával, sokszor megrendelésére végeztek.

A végvár katonaságának élelemellátását csak több forrásból sikerült több-kevesebb sikerrel biztosítani. Erre elsősorban a váruradalom lett volna hivatott, de az abból befolyó éves bevétel a XVI. század második felében nem haladta meg a 3000 forintot, amelyből a várbeliek egy-két havi ellátásánál többet nem tudtak finanszírozni. A török pusztításait a várbirtok települései jelentősen megsínylették, így ez a jövedelem a XVII. századra lecsökkent, hiába csatoltak Kiskomárhoz egykor Kanizsához tartozó birtokokat. Ezért az élelmiszert más forrásokból kellett a katonák és családjuk részére pótolni. Ennek megszervezésére legkésőbb a XVII. század elején élésmestert neveztek ki a várba, tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. A vár élelmiszerszükségletének kielégítéséhez több esetben Somogy vármegyének is hozzá kellett járulnia. A várkatonák önmaguk is szereztek be élelmet maguk és családtagjaik számára a környező falvakban vásárlás, vagy a települések megsarcolása révén. Másrészt maguk a katonák is foglalkoztak földműveléssel a vár előterében lévő majorságaikban. A törökök állandósuló rajtaütései miatt azonban gyakran arra kényszerültek, hogy a Zalán és a Balatonon túli biztonságosabb területekre menjenek és béraratást vállaljanak. Ezt a vár kapitányai is eltűrték, pedig a betakarítás idején a végvárban található katonaság létszáma így az előírt töredékére csökkent.

A vár hadianyaggal történő ellátását előbb a bécsi hadszertárból biztosították, majd miután Kanizsán hadianyag raktárt hoztak létre, Komár onnan kapta ezirányú ellátását. Kanizsa eleste után az utánpótlás várba juttatása nehezebbé vált. Az ellátmányt ismét Bécsből biztosították, és összevonták a Kanizsával szembeni végek más várainak szánt hadianyaggal. Ennek az egyes várakba történő szétosztása a végvidéki főkapitány feladatává vált.

A tisztikarában főként nemesekből, és a nemtelen közkatonákból álló „vitélző sereg” küzdelmet folytatott az önálló bíraskodásért, azért, hogy a maguk közt felmerülő vitás kérdéseket saját maguk által felállított bíróságokon rendezhessék el. A végvárban működő céh, és a református egyház is bíraskodott tagjai felett, amelyeknek a kapitány bírósága fellebbezési fórumként szolgált. A kapitányi szék ítélkezett nemcsak a katonák, de a várbirtok lakosai felett is. Az önálló egyházi bíraskodást a katolikus kapitányok sikeresen szorították vissza, és az erkölcsi vétségeket is saját

bíróóságukhoz rendelték. A katonáknak a kapitány székéről fellebbezni a végvidéki főgenerális illetve vicegenerális által irányított hadiszékhez lehetett.

A XVII. század folyamán a kiskomári vár a Dunántúl egyik református egyházi központja volt, így a várkatonaság és családtagjaik életét nagyban meghatározta a vallás. A végvárak szabad vallásgyakorlatát az 1608. évi országgyűlés biztosította, így a végvárak katonatársadalma megválaszthatta vallását és lelkészeit is. A református lelkészek a praesidium megbecsült tagjai voltak. Irányításukkal Kiskomáromban az elsők között hozták létre a végvári tisztekből álló, a gyülekezet életét irányító presbitériumot. Mellettük a katolikusok száma eltörpült, de amikor a vár élére katolikus vallású kapitányokat neveztek ki megkezdődött a protestáns felekezet visszaszorítása.

Összegezve elmondható tehát, hogy habár a kiskomári vár csak kisebb török seregek ostromának tudott ellenállni, mégis jelentős szerepet töltött be mind a kanizsai, mind a Kanizsával szembeni védelmi rendszerben. Somogy vármegye egyedülként megmaradt váraként a védelem tengelyében együttműködve a környező erősségekkel sikeresen állította meg a törökök előrenyomulását. 1664-ben bekövetkezett pusztulása idején a török hadsereg már olyan hadászati hátrányban volt a hadügyi forradalom révén megújult keresztény seregekkel szemben, amely előrevetítette az ország visszafoglalásának lehetőségét. Erre azonban még jó húsz évet várni kellett.

A témához kapcsolódó publikációk

- Az 1555-ös török hadjárat a Dél-Dunántúlon. In: PPKE Műhely-tanulmányok. Bp., 1999. 47–64.
- „Az szép szabadságra, magyarság javára” Emlékkiállítás a Bocskai-felkelés 400. évfordulója alkalmából. Bp., 2004. (kiállításvezető)
- Egyházi élet a kiskomári végvárban a 17. században. Történeti Muzeológiai Szemle 7. (2007) 33–47.